

Dušan TOMANOVIĆ

KUĆE PORODICE TOMANOVIĆ IZ 19. VEKA U LEPETANIMA - BOKA KOTORSKA

Ključne reči: kuća porodice Tomanović, stambena arhitektura Lepetana, poluostrvo Vrmac

Uvod

Tema ovog rada su tri autentične kuće iz 19. veka u Lepetanima, u kojima su se generacije mojih predaka rađale i umirale. Svaka od generacija unosila je deo sebe u ove kuće i trudila se da ih u što boljem stanju ostavi svojim naslednicima.

Objekte narodne arhitekture na području Bokokotorskog zaliva, danas u svom izvornom obliku sve ređe možemo naći. Kuće koje nisu u gradu, ali imaju sve atribute građanske kuće primorja, kuće oslobođene krutih pravila stila, iako su u neposrednom dodiru sa njim.

Ove objekte je važno opisati i zbog sačuvanih ostataka enterijera sa izrazitim stilskim obeležjima i bogatim mobilijarom, kojeg danas ima sve manje.

Istraživanje za rad trajalo je više godina i podrazumevalo je istraživanje istorijske dokumentacije, analizu arhitekture, uređenja imanja, konstrukcije, organizacije i stilskih karakteristika posmatranih kuća.

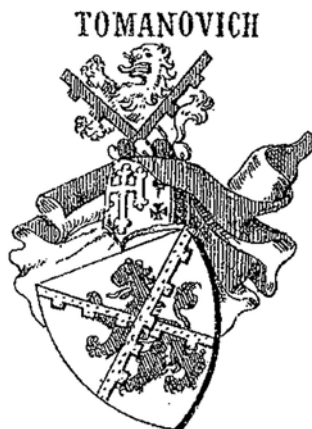
Slika 1. Situacioni plan starog jezgra Lepetana sa pozicijom analiziranih objekata

Istorijat porodice

Porodica Tomanović u Lepetane je došla početkom 19. veka iz mesta Rovina blizu Cetinja. Ova čuvena srpska porodica, u prvoj polovini 18. veka naselila je prvo Morinj (po svoj prilici Gornji), a odatle Lepetane i Činovicu u Donjoj Lastvi [1].

Slika 2. Slika iz porodičnog albuma s početka 20. veka

Slika 3. Porodični grb

Kuće Tomanovića u Lepetanima sačinjavale su bratstvo najuglednije u Boki. Preci lepetanskih Tomanovića potiču od čuvenog junaka Nikca Tomanovića koga je narodna pesma opevala kao “Nikca od Rovina”. Lazar Tomanović o tome kaže: “Bratstvo Tomanovića spada u one sedam Brastava, koja su bila na čelu Crne Gore prije Vladike Danila. U “Gorskom vijencu” Vuk zauzumlje pristojno mjesto; a Vladika Rade smatrao je Nikca Tomanovića kao drugog Obilića” [2].

Odmah su se počeli baviti pomorstvom, pa su svojim marljivim radom postali zapaženi pomorski trgovci i brodovlasnici. Prvi kapetan i brodovlasnik iz bratstva Tomanovića bio je kapetan Marko Tomanović, vlasnik i zapovednik pifare Ortolano, koji se pominje u spisku Lučke kapetanije Rose 1807. godine. Kapetan Marko Tomanović je 1827. godine u jednom pomorskom okršaju, savladao jedan turski brod [1]. Zatim se od 1807. do 1907. godine pominju iz ovog bratstva šesnaest pomorskih kapetana i brodovlasnika. Biti kapetan u to vreme u Boki bila je najvažnija titula.

Govorilo se da su Tomanovići uživali najveće poverenje kod grčkih brodovlasnika u Trstu. Dva Tomanovića su se i oženila iz tih kuća. Kapetan Andrija Tomanović, koji je bio brodovlasnik na *pelez Valente*, plovio je od Preveze i Krfa do Venecije 1848. godine [1]. Kasnije je putovao između Albanije i Trsta i takvo je poštovanje uživao kod Grka da su ga zvali amos antropos (gospodar ljudi).

Slika 4. Lojdov parobrod Meduza u oluji blizu obala Malabara

Slika 5. Brod na jedra ponosno se čuva u „šali“ kuće A.Tomanovića

Božo Tomanović, brat Lazarov, kao najmlađi oficir na Lojdovom parobrodu Meduzi¹ spasio je parobrod od monsuna u Indijskom okeanu.

Pisac uspomena “Moje Bratstvo” dr Lazar Tomanović s pravom kaže “Pomorstvo je podiglo naše kuće u Lepetanima u prvi rang kapetanskih kuća niz obale zaliva Stoliva, Prčanja, Dobrote i Perasta“[2].

Lepetani su rodno mesto i Špira Tomanovića (profesora) (1867-1932), Lazara Tomanovića (čuvenog državnika) (1845-1932), Milutina Tomanovića (ađutanta kneza Nikole) (1877-1940), Luke Tomanovića (vajara) (1909-1992), Vasa Tomanovića (profesora univerziteta) (1896-1988), kao i drugih članova ove velike porodice.

Poznati članovi porodice Tomanović iz Lepetana

Dr Lazar Tomanović (1845-1932)

Dr Lazar Tomanović je rođen 30. marta 1845. godine u Lepetanima. Otac i deda su mu bili poznati pomorski kapetani. Majka mu je bila Ana Miletić iz Penuzice, kako se nekad zvao Prčanj. Gimnaziju je učio u Zadru i Novom Sadu, studirao pravo u Budimpešti i Gracu. U Gracu je promovisan za doktora prava 1874. godine.

¹ Lazar Tomanović o ovom događaju piše: ”Brat mi Božo, kao najmlađi oficir na Lojdovom parobrodu Meduzi, spasio ga je od monsuna, koji vlada neko vrijeme na Indijskom oceanu. Kamadant je telegrafao upravi Lojda u Turstu: „Tentu Tomanoviću dugujemo život Meduže i naš“. Ingleski listovi su taj događaj proslavili kao unikum u pomorstvu. Kada se bila izgubila svaka nada, on je rekao ja ću poći da tražim na obali Malabara (gdje hijene čekaju da prožderu što živo), neću li naći koji parobrod u Mormagau, gdje se počela graditi luka, nego ko će sa mnom. Prvo se pojavio jedan momak iz Spljeta, pa jedan po jedan do dvanajest. Sobom su bili ponijeli oružja i hrane, pa na jedro krenuli. Meni je pisao „čijem gdje me dozivlju, a ja se ne smijem okrenuti držeći krmilo“. Poslije dva sata povratio se sa jednim ingleskim parobrodom koji je spasio Meduzu, povakavši je Mormagau“.

Dužnost sekretara Senata Crne Gore obavljao je do 1874. Sudsku praksu u Kotoru i advokatsku kancelariju na Cetinju pohađa od 1874. do 1888. godine. Urednik je *Glasa Crnogoraca* u ratu sa Turskom od 1876. do 1888. godine. Sudija je Velikog suda na Cetinju od 1903. i predsednik istog do 1907. godine. Predsednik vlade i ministar inostranih poslova bio je od 4. aprila 1907. do 10. avgusta 1911. Ministarstvo pravde vodi od 4. aprila 1907. do 2. aprila 1909. Nakon toga postaje Ministar unutrašnjih poslova od 24. januara do 31. marta 1910. i Zastupnik ministra pravde od 1. septembra 1910. do 10. avgusta 1911. Predsednik vlade bez portfelja bio je od 10. avgusta 1911. do 6. juna 1912. godine. Penzionisan je 19. aprila 1920. Bio je urednik i saradnik velikog broja časopisa, kalendara i listova pre ujedinjenja 1918. godine. Bavio se i prevodjenjem sa italijanskog. Umro je novembra 1932. godine u Lepetanima.

Važniji radovi Lazara Tomanovića su: *Petar II Petrović Njegoš kao vladalac (1896)*; *Povodom aneksije Bosne i Hercegovine (1909)*; *Iz mog ministrowanja (1921)*.

Špiro Tomanović – profesor (1867-1932)

Rođen je 3. septembra 1867. godine u Lepetanima. Apsolvirao je Filozofski fakultet u Gracu 1893. godine. Iste godine postaje predavač matematike u Kotoru, zatim postaje direktor Cetinjske gimnazije 1913. godine. Posedovao je bogatu biblioteku na nemačkom jeziku. Umro je 1932. godine u Jošicama, a sahranjen je u porodičnoj grobnici u Kamenarima.

Luka Tomanović - vajar (1909-1992)

Luka Tomanović, vajar, rođen je u Lepetanima 25. septembra 1909. godine. Na Cetinju je 1932. godine završio Učiteljsku školu, a do II svetskog rata službovao je u Hercegovini. Od 1941. učestvovao je u NOB i neko vreme bio je zatočen na ostrvu Mamula. Godine 1952. diplomirao je Akademiju primenjenih umetnosti u Beogradu, a u periodu od 1953. do 1964. godine obavljao je dužnost direktora Umetničke škole u H. Novom.

Bio je član ULUCG-a i Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Imao je više samostalnih izložbi. Izlagao je na svim značajnim manifestacijama crnogorske likovne umetnosti u zemlji i inostranstvu. Dobitnik je mnogih nacionalnih nagrada i priznanja. Obimno skulptorsko delo vajara Luke Tomanovića može se podeliti na spomeničke biste, portrete i intimnu skulpturu.

Počeo je stvarati u vreme kada je u našoj skulpturi moderni senzibilitet tražio pravo sopstvene afirmacije. U tom delikatnom prožimanju modernih stremljenja i tradicije uspevao je da nađe racionalan odnos i da razvojem, uz stalnu, ali nenametl-

jivu metamorfozu, dođe do samosvojnosti. Od materijala najčešće je radio u drvetu i kamenu. Važnija dela: spomenik „Bezmetković”, „Spomenik krivošijskim ustanicima”, spomen kompleks Doli kod Plužina, spomenik narodnim herojima Milanu Spasiću i Sergeju Mašeri u Tivtu, spomenik „Palim za slobodu“ u Kotoru i dr.

Luka Tomanović je umro u Igalu 28. avgusta 1992. godine.

Dr Vaso Tomanović - univerzitetski profesor (1896-1988)

Profesor Vaso Tomanović potiče iz stare vrlo ugledne bokeljske pomorske porodice. Rođen je 11. maja 1896. godine u Lepetanima. Osnovnu školu završio je u Lepetanima, a klasičnu gimnaziju u Kotoru. Dobivši stipendiju, prešao je u Zadar gde je bio pitomac Srpskog pravoslavnog sjemeništa. Po završetku Prvog sv. rata upisuje književnost i srpsko-hrvatski jezik na Univerzitetu u Beogradu. Bio je asistent profesorima Aleksandru Beliću i Pavlu Popoviću sve do 1923. godine kada se vraća u Boku i postaje nastavnik hercegovačke gimnazije. Iz H. Novog prelazi u Kotor, Banju Luku i Bjelovar. Mnogi od ovih premeštaja bili su po potrebi službe. Početkom Drugog sv. rata sklanja se od ustaških progona i iz Dubrovnika odlazi u Banja Luku, a odatle u Bjelovar, gde prelazi na oslobođenu teritoriju. Po završetku rata dolazi u Zagreb i do 1946. godine radi kao prevodilac ruske pedagoške literature. Iz Zagreba Tomanović odlazi u Skoplje gde odmah, posle obnove rada Filozofskog fakulteta, biva izabran za vanrednog profesora na katedri za srpsko-hrvatski jezik i književnost. Njegovi naučni radovi objavljuvani su u zemlji i inostranstvu. Učesnik je brojnih kongresa i simpozijuma. Umro je u Skoplju 1988. godine.

Naselje Lepetane

Atar

Atar sela Lepetani zahvata površinu od 208 ha, od granice prema Opatovu na jugu, do vrha Veriga prema Stolivu na severu.

Slika 6. Atar Lepetana [3]

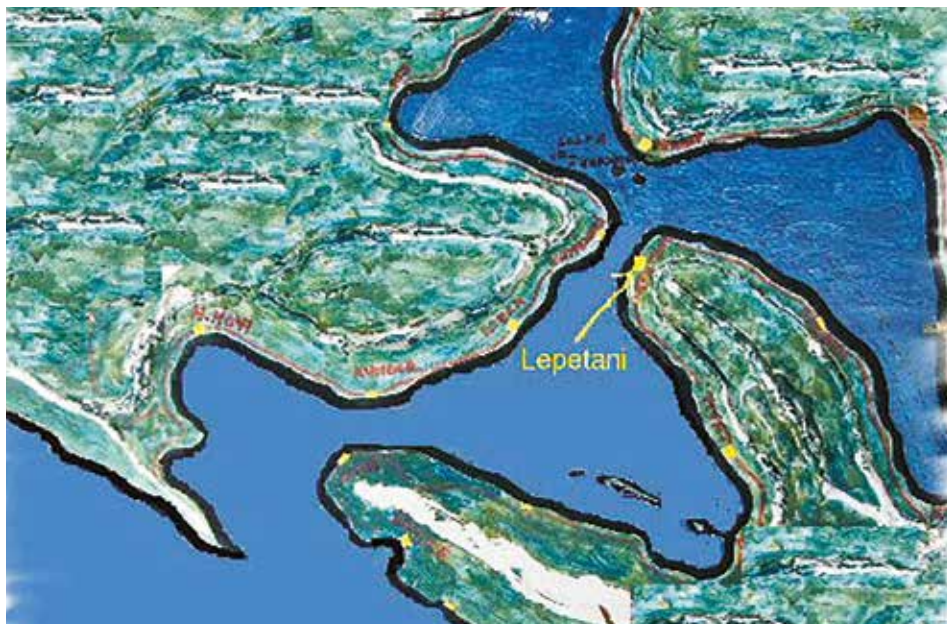
Teren je šljunkovit, veoma je porozan i rastresit. Na pojedinim mestima je sastavljen od glinovitih krečnjaka i fliša sa mestimičnim krašem. Velika strmost terena iznad sela dovodi do velike erozije tla. Potoka ovde nema, ali za vreme jakih kiša, potoci izviru na više mesta u selu i narastaju u prave rečice.

Uz morsk obalu teren se kultivisao i oformljen je u obliku terasastih vrtova sa podzidima. U ovoj zoni nalaze se bogati zasadi agruma, kamelija, mimoza, bogumila, hortenzija.

Oblasti na koje su se ekonomski orijentisali stanovnici Lepetana su: Gomila, Ravnica, Konobica, Plavda i Veće Brdo. Do tih terena su vodili, a i danas vode mali, krivudavi, ponegde omeđeni i iskaldrmisani putevi. Podužne staze prate izohipse terena, dok su poprečne rešene u obliku stepeništa, koje je rađeno od lokalnog kamena.

U gornjim delovima sela, kroz područje na kojem se nalazi šuma prema Većem Brdu, životinje su imale izobilje hrane, a ljudi drva za ogrev. Na granici između atara Lepetani i Stoliva, u Verigama, nalazi se kamenolom iz kojeg se tokom celog 20. veka uzimao "sivi kamen". Služio je za ukrašavanje kuća, dvorišta, trgova i terasa ovoga kraja.

Za atar sela Lepetani s kraja 19. veka pop Savo Nakićenović 1913. kaže: "Selo ima malo zemlje za obrađivanje, to su većim delom vrtovi (56 ha), vinogradi (25 ha), oranice (2 x 10 ha), pašnjaci (104 ha) i šume (13 ha). Selo u površini ima 208 ha, a porezu je podložno 200 stanovnika. Hrane i životinja ima: 19 goveda, 94 ovce, 22 svinje i 15 koza" [5].

Slika 7. Položaj Lepetana u odnosu na zaliv

Slika 8. Pogled na Lepetane sa Kamenara [4]

Klima na ovom području ume da bude surova zimi i topla leti. Dominantni vetrovi su zimi bura, a leti severozapadnjak (maestral). Sneg je retka pojava, a kada padne ima ga najčešće u januaru i februaru. Najveća dubina mora u ovom delu zaliva je oko 40 m.

Istorija

U srednjem veku područje Lepetana zvalo se "Kraj sv. Lovrenca", po crkvi istoga imena koja se nalazila u mestu Playda. Tu su krišom sahranjeni mučenici Petar, Andrija i Lovrijenac, Lušičani iz Žanjica, koji se nisu hteli odreći pravoslavne vere i primiti bogumilstvo. Zovu ih "Lepetanskim mučenicima" (i martiri di Lepetane), a njihove svete mošti danas se čuvaju u Dubrovačkoj katedrali pod imenom "Petilovrenci".

Naziv sela Lepetani bio je predmet mnogih rasprava. Jedna od njih bila je da je današnje naselje dobilo ime po nadimku peraške porodice "Lepetanus" koje su tu imale svoje letnjikovce. Druga, koja je i verodostojnije tumačenje jeste da je selo dobilo ime po zvuku koji je dopirao od vesala čamaca koji su prevozili putnike od obala Lepetana do Kamenara.

Lepetani su i rodno mesto poznatog državnika Lazara Tomanovića, poznatog vajara i skulptora Luke Tomanovića, profesora, filologa za srpski jezik i književnost Vasa Tomanovića i mnoštva moreplovaca.

Naselje

Naselje je selo primorskog tipa. Nastalo je krajem 18. i početkom 19. veka. U početku to je bio niz 30-ak kuća koje su se nalazile jedna pored druge ili jedna uz drugu, uz morsk obalu. Početkom 20. veka zabeleženo je da selo ima 95 kuća [5].

Prostor Lepetana je obeležen saobraćajnom funkcijom ovog mesta. Prirodno je najpogodnije za prelaz sa jedne na drugu obalu jer se tu najlakše prilazi obali.

Slika 9. Stara catara - trajekt

Slika 10. Lepetani - luka

Strma padina zapadne strane Vrmca spušta se praktično do mora i time ne ostavlja prostora da se kuće povuku od obale. Pošto je stanovništvo većinom bilo orijentisano na pomorstvo, trgovinu i ribarstvo, dvorišta karakteristična za seoske kuće nisu ni bila potrebna.

Naselje se razvija nizanjem kuća uz obalu, ispred je put, a bočno ili iza kuće pojavljuju se manja ili veća dvorišta i poneka staza. Taj put bio je ujedno i ulica koja je pravilna i široka 5 m. Na sredini starog jezgra naselja je mali trg (pjaca). Osim glavne ulice postoji i druga koja selu daje oblik krsta. Ta ulica je ograđena velikim brojem stepeništa, a vodi do glavne crkve u selu, crkve Sv. Antuna.

Slika 11. Kuće se nižu uz glavnu ulicu

Slika 12. Naselje se razvija iznad crkve Sv. Antuna

Paralelno sa njom, u zadnjem kvartalu 20. veka gradi se i asfaltira nova ulica, za novo stambeno naselje koje se nalazi iznad starog jezgra sela. Najveće promene u izgledu naselja izazvala je izgradnja magistrale početkom 60-ih godina 20. veka, koja se završavala na mestu trajektnog proširenja (Luka). Starim austrougarskim putem i dalje se može doći do Kotora.

Razvoj naselja u drugoj polovini 20. veka odražava se izgradnjom savremenih kuća za stanovanje. Izgradnja novih kuća ubrzano se odvijala oko nove magistrale, naročito na samom ulazu u mesto (Stevovići), gde se grade mali privatni hoteli i autokamp. Gradnja novih kuća intenzivna je i iznad starog jezgra sela, iznad stare crkve Sv. Antuna prema starom groblju. Arhitektonska rešenja

ovih kuća najčešće nisu poštovala rešenja tradicionalne arhitekture.

Od novijih javnih objekata gradi se dom kulture u kojem je bila i osnovna škola do sredine 80-ih godina 20. veka.

Tada se zbog nedostatka učenika škola seli u Kamenare, gde je i danas. U domu kulture nalazila se i pošta.

U Lepetanima postoji i vodovod koji crpi vodu iz lokalnog izvora Plavda.

Od većih objekata infrastrukture, ispod Plavde nalazila se i vojna kasarna koja je i danas magacin za vojne predmete.

U ovom periodu otvaraju se i razni objekti uslužnih delatnosti (kafane, prodavnice i sl.).

Demografija

Početkom 20. veka Lepetani su imali 273 stanovnika, pravoslavnih 66, a rimokatolika 207. [5]

Demografija	Godina	Stanovnika
	1948.	269
	1953.	289
	1961.	288
	1971.	243
	1981.	233
	1991.	221

Tabela 1. Uperedni pregled broja stanovnika - Lepetani [6]

Godine 1948. po državnom popisu, naselje je brojalo 269 osoba, a 1991. godine 221. Stanovništvo je u ovom naselju heterogeno, a u poslednja dva popisa 20. veka primećen je blagi pad u broju stanovnika.

Crkva

Najstarija crkva u selu je mala crkva na ulazu u selo, Sv. Ana. Datum i godina njene izgradnje nisu nam poznati. Nalazi se pored samog puta, na istočnom kraju niza kamenih kuća duž mora. Kompaktne je celine, sa prednjim kamenim dvorištem potpuno ograđenim zidom i pižuom.

Gradnja crkve Sv. Antuna Padovanskog započeta je 1757. godine, a završena je 1760. godine. U njoj se nalazi oltarska slika Gospe od Rozarija sa Svetim Antonom i Svetim Diminikom. Delo pripada Tjepolovoj školi slikarstva 18. veka. Sliku je poklonio crkvi patrun Anton Damjanović, brodovlasnik iz Lepeta-

Slika 13. Crkva Sv. Antuna

Slika 14. Crkva Sv. Ane

Slika 15. Gospa od Anđela - Verige

na. U crkvi se nalazi jedna slika Mihaila Floria iz Prčanja, kao i vrlo interesantna slika Bogorodice nepoznatog franjevca iz 1869. godine. U crkvi se čuva slika Sv. Petra i Sv. Pavla, delo italijanskog slikara Frančeska. 1905. godine crkva je popravljena i u takvom izdanju zadržala je izgled do današnjeg dana. Ova crkva ima tri oltara.

Groblje je udaljeno oko pet stotina metara. Do njega se dolazi uskom stazom, a na groblju je i mala kapela.

Crkva Gospe od Anđela u Verigama spominje se 1469. godine. Kada su Turci zauzeli suprotnu obalu, služila je kao odbrambeno uporište, pa su oko nje podignuti zidovi 1585. godine. Tako je crkva postala tvrđava osmatračnica.

Etnološka crtica

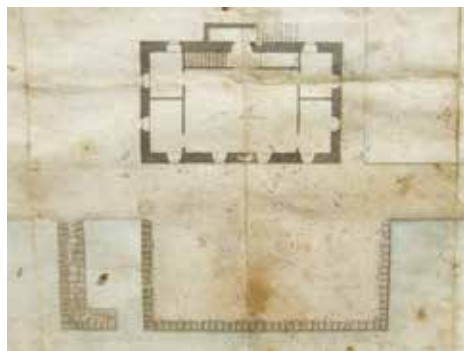
Običaji koji su važili za ostala mesta Boke Kotorske odnosili su se i na katoličko i na pravoslavno stanovništvo Lepetana.

Porodice koje su naseljavale ovo područje u 19. i 20. veku su: Bergan, Borovac, Drvar, Došljak, Grubišić, Ilić, Kralj, Krivokapić, Lipovac, Lukšić, Marić, Miholović, Niketić, Đandić, Perak, Stevović, Sbutega, Serventi, Todorović, Tomanović, Vuković, Vučinović, Zifran.

Karakteristike kuće

KUĆA 1 (Pr+Sp+Pk) - kapetan Andrija Tomanović

Sagrađena je 1826. godine po projektu italijanskog arhitekta (potpis nečitak), za kapetana duge plovidbe Andriju Tomanovića. Originalni crtež se još uvek čuva u kući, u koji je, i ispisan na italijanskom jeziku.

Slika 16. i 17. Originalni projekat kuće porodice Tomanović iz 1826. god. delo je italijanskog arhitekta

Osnova kuće je pravougaona i sastoji se iz prizemlja, sprata i potkrovlja (Prilog1). Smeštena je na dnu zapadne padine amfiteatra na poluostrvu Vrmac i zapadne je orijentacije. Postavljena je neposredno uz glavni put Kotor-Tivat, na samoj obali mora i svojom većom dužinom, glavna fasada je paralelna sa izohipsama terena.

Kao neodvojivi deo kuća na obali u Boki Kotorskoj pa tako i ove, izgrađena su pristaništa "ponte" za prihvat čamaca. One su istovremeno služile i kao zaklon za barke "mandrač". Uz ponte je napravljena i površina za izvlačenje barke "tiradur". Početkom 20. veka, izgradnjom priobalnog puta, ponta i mandrač odsečeni su od kuće kojoj su pripadali.

Porodica Tomanović izgradila je svoju pontu, mandrač i tiradur početkom 19. veka, davne 1826. godine. U tom periodu udareni su temelji njihove porodične kuće. Početkom 20. veka izgradnjom već pomenutog priobalnog puta,

ponta, mandać i tiradur odsečeni su od kuće kojoj su do tada pripadali, a autentičan izgled koji je tada ovaj deo sela dobio, sačuvan je do današnjih dana.

Ova i slične kuće redovno su opkoljene dvorištem (avlijom). Avlija je ograđena i naglašena zasebnim dobro obezbeđenim ulazom, a ozidana je debelim kamenim zidom.

Ulaz ispred avlije i ispred glavnog ulaza u kuću je popločan fino klesanim kamenim pločama, u slogovima sa pravilnim spojnicama.

Ispred kuće uz glavnu fasadu i put nalazi se kamena klupa za sedenje "pižuo".

Slika 18. i 19. Porodica Tomanović izgradila je svoju pontu 1826. godine u vreme kada su udareni temelji njihove porodične kuće

Slika 20. Ulazna kapija sa spoljašnje strane

Slika 21. Ulazna kapija sa unutrašnje strane

Slika 22. Ispred kuće nalazi se kamena klupa za sedenje (pižuo)

Na ulazu u avliju u uglu dva dvorišna zida sa desne strane, smešten je toalet. U prednjem delu avlije nalazi se još i bunar "počuo", i on ima grlo obdano kamenom.

Iza kuće u prostoru između zadnjeg zida kuće i prvog doca ograđen je deo za čuvanje stoke (na zidu još uvek stoje alke za vezivanje).

Zadnji deo dvorišta ograđen je docima i terasastim vrtovima, a u zadnjem vrtu dominira pergola sa lozom "odrina". Ona je u početku bila od kamenih stubova, a u današnje vreme je od drvenih greda ili metalnih profila. U vrtu su stabla lovorike, narandži, limuna, smokava, duda (murvi) i slično. Ovaj, a i drugi elementi dvorišta (podzidi, ograde, stepeništa) urađeni su od kamena iz obližnjih kamenoloma - Verige, Kamenari i Lipci.

Slika 23. Počuo – bunar

Slika 24. Žardin sa niskim kamenim zidom

Slika 25. Palma "cikis" stara preko stotinu godina

U prizemlju se nalazi konoba, koja je služila a i danas služi kao ostava za ribarski i radni materijal, skladištenje hrane, vina, ulja (pilo) i sl. Prostor u konobi je popločan lepom kamenom pločom iz obližnjeg kamenoloma Đurići kod Kamenara.

Zbog dužine objekta od 15.8 m, osnova konobe se deli na jednake polovine debelim kamenim zidom. U krajnjem levom uglu kuće nalaze se uzane stepenice koje povezuju konobu i sprat podizanjem drvenog kapka na podu "portela". Prostor pored stepeništa imao je i dimnjak, zvao se zimsko kuhinja. Tu se kuvalo i mesio se hleb.

Na sprat se ulazi iz avlije pomoću spoljašnjih kamenih stepenica (skalina). Postavljene su uz sam objekat sa zadnje (istočne) strane kuće.

Preko solara² i dobro obezbeđenih ulaznih vrata ulazi se u mali predprostor (portik). Tu se nalaze i stepenice koje vode u potkrovlje (šufit).

Od ulaznog hola pravo, sprat je organizovan po šemi palaca.³ Salon (šala) je svečano ukrašen, a u ostale četiri sobe se živelo i spavalo. Jedna od soba (od ulaza desno) je sredinom 20-og veka pretvorena u kuhinju sa trpezarijom.

U potkrovlju je bila kuhinja (kužina), sa ognjištem i nekom vrstom trpezarije. Ostali prostor služio je za ostavljanje stvari neophodnih za pripremanje i loženje. U skorije vreme tavanski prostor je koristio i za stanovanje. Da bi taj prostor i kuhinja dobili dovoljno svetla, sa zadnje strane kuće postavljena je vidionica sa jednim prozorom (dogradnja na fasadi i krovu u obliku kalkana sa dvovodnim krovom), ispod koje se nalazi škafa (sudopera ili kameno korito sa propusnom rupom za pranje posudja).

Prednja fasada kuće urađena je od bolje obrađenog pravougaonog kamena. Slog zida debljine 70 cm je pravilan sa prevezom na jednu polovinu. Utopljen je i fugovan vrućim krečnim malterom.

Stilska obrada fasade svodi se na prozore i vrata koji su skladno ukomponovani na fasadi objekta. Ima na njoj i simetrije i proporcije. Dimenzija manjih prozorskih otvora u konobi iznosi 104.31/69.54, odnosa strana 3:2, a većih na spratu je 121.69/86.925, odnosa strana 7:5. Sastavni deo prozora konobe su rešetke od kovanog gvožđa (krajevi rešetki su utopljeni u olovo da ne bi rdjali). Njihova glavna uloga bila je da zaštiti ukućane od upada pljačkaša.

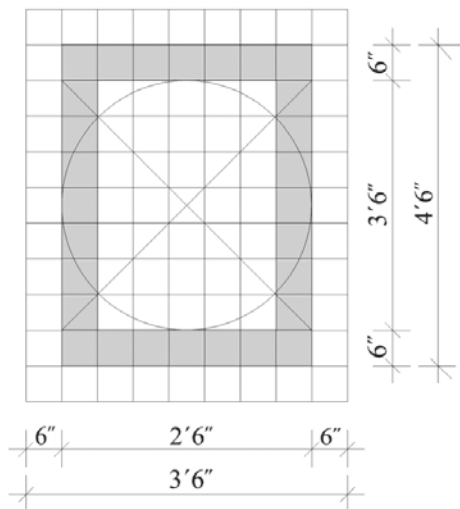
Vrata konobe su dvokrilna, od punog drveta, dobro su obezbeđena i sa spoljne i sa unutrašnje strane, dimenzija 2x78/182. Ulazna vrata u kuću su dimenzija 2x57/192 i obojena u zeleno. Svi prozori i vrata na kući uokvireni su pragovima korčulanskog kamena sa modulom od ½ mletačke stope koja iznosi 17.4 cm (1 stopa=34.8 cm).

Škure su obavezan element prozora u Boki. Karakteristične su zelene

² Solar- završni podest spoljašnjih kamenih stepeništa koji veže dvorište sa spratom

³ Šema palaca bila je "uno salone quattro stanza", jedan salon i četiri sobe koje ga okružuju

boje, od punog su drveta, bez pokretnih delova. One štite drvenariju prozorskih okvira od jakih bura i kiša. Spoj zida i krova rešen je jednostavnim kamenim pločama (kotali) a krovni pokrivač je kanalica.

Slika 26. Dimenzija prozorskog otvora od 4'6"/3'6", što iznosi 121,6/86,9 cm

U kući nailazimo na enterijer sa izrazitim stilskim obeležjima i bogatim mobilijarom.

Po zidovima konobe okačeni su parangali, osti, lampadine, mreže i ostali ribarski pribor. Zaseban deo prostora konobe zauzimaju artikli za prodaju (vino, rakija), a jedan dio za kućnu upotrebu. Zidovi nisu obrađeni, a na plafonu su vidne grubo obrađene drvene grede koje svojom veličinom ulaze u zidove, u rupe unapred pripremljene.

Slika 27. i 28. Ponta, mandrač, tiradur i kuća porodice Tomanović iz 1826. godine zadržali su autentični izgled do današnjih dana

U ostalim sobama na spratu nalaze se kreveti sa dušecima (federima). Za bračne parove u jednoj od ovih soba nalazi se francuski krevet i ormari od punog orahovog drveta.

Umesto škrinje (sanduk za veš) koja je karakteristična za 19. vek, u svakoj od soba je komo (ormarić sa nekoliko fioka i mermernim postoljem), a pored kreveta je i komodina (noćni ormarić). Sobe su nekada osvetljavane petrolejskim lampama okačenim na zid (i danas ih ima u kući). Danas je kuća osvetljena električnim lampama, prilagođenim enterijeru ovog objekta.

Slika 29. i 30. Salon (šala) u kući Andrije Tomanovića

Slika 31. Ogdalalo

Slika 32. Kredenca

Slika 33. Komo (škrinja za posteljinu)

Slika 34. Komo sa mermernim postoljem i ogledalom

Slika 35. Komodina (noćni ormarić)

Slika 36. Luster u šali

Slika 37. i 38. Salon (šala)

Život u potkrovlju, u kome je bila kuhinja, u ovoj kući je zamro 70-tih godina 20. veka. U jednoj od prostorija na spratu premešta se kuhinja iz potkrovlja u koju se uvodi modernije pokućstvo (šporet na struju, sudopera, frižider, termo peć). U potkrovlju zidovi su kameni neobrađeni, a da je ovaj prostor bio u dugoj upotrebi govori nam krovna konstrukcija koja je vidno potamnela od čađi i dima ognjišta.

Slika 39. Ponara
(sanduk za kuhinjske artikle)

Slika 41. Škanj (drvena klupa)

Slika 40. Ognjište sa napom

Od opreme enterijera u potkrovlju najinteresantnije je ognjište gde se pripremala hrana i koje je služilo za zagrevanje. Nalazi se u uglu kalkanskog zida od ulaza pravo. Malo je izdignuto od poda, a iznad ognjišta je zvono za hvatanje dima (napa). Dimnjaka u 19. veku na ovoj kući nije bilo, pa je dim kroz krov izlazio napolje. U 20. veku dimnjak je dograđen na istom mestu iznad nape.

Zimi se sedalo na škanju (drvena stolica) i malim stolicama oko ognjišta. Tu su i svi potrebni rekviziti za pripremanje hrane (kamastre, žarač, pinjate, trinoge, razni kočuli veliki i mali, romijenča, bolanča). Na zidu je bila okačena i skancija⁴, na kojoj su ostavljane pinjate (lonci), pjati (tanjiri), šolje, piruni (viljuške), ožice (kašike), noževi i kučarini (kašičice). Na podu je bila i ponara, gde su se odlagali kuhinjski artikli i potrepštine. Prema narodnim običajima kuhinja je bila glavna stambena prostorija. U njoj je vatra, a vatra je simbol života.

⁴ Skancija (lok. škancija) – neka vrsta viseće otvorene drvene stalaže

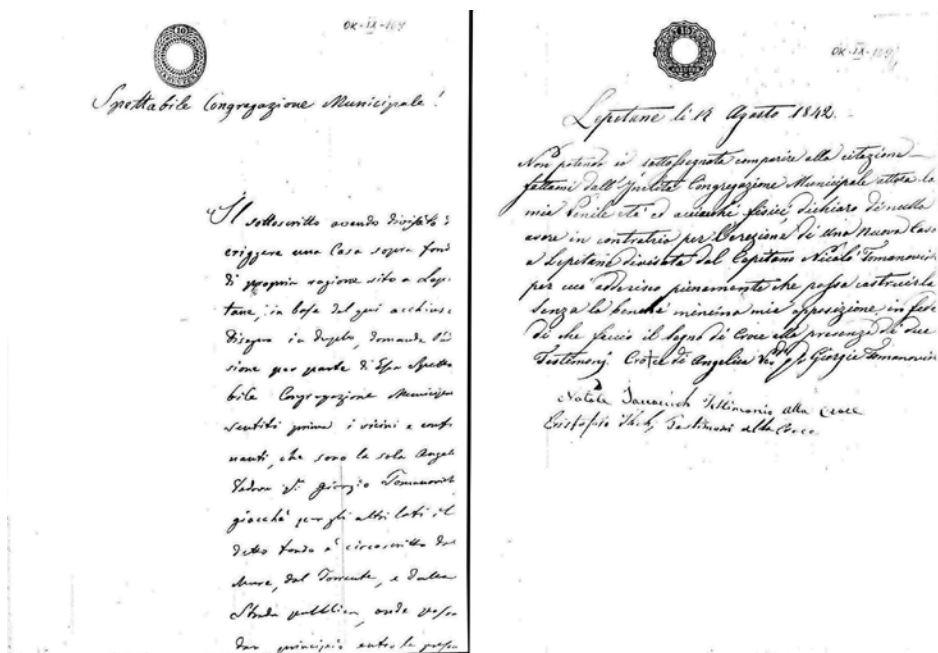
Karakteristike kuće

KUĆA 2 (P+Sp+Pk) - kapetan Špiro Tomanović

Ova palata izgrađena je prema projektu italijanskog arhitekta Boriania iz 1842. godine za kapetana duge plovidbe Spiridona Tomanovića iz Lepetana. Palata je po definiciji "velika i lepa kuća" ili građevina koja se u sklopu naselja ističe veličinom i raskoši. Reč palatium na latinskom znači carski dvor, a potiče od naziva Palatina, brega u starom Rimu, gde je bio dvor cara Avgusta i gde su njegovi naslednici gradili svoja raskošna prebivališta- palate. Palate u Boki su u ovom periodu pod jakim uticajem reprezentativnih palata Italije, pre svega Venecije.

Originali projekta nalaze se u Arhivu grada Kotora.⁵ Kuća je locirana na saobraćajnici Lepetani-Stoliv koja ide uz more, a postavljajući kuću, tj. njenu dužu stranu paralelno sa izohipsama terena, glavna fasada dobila je jugozapadnu orijentaciju. More je u trenutku nastajanja ove kuće imalo funkciju glavne i jedine saobraćajnice, pa su punta i malo pristanište tada pripadali kući. Izgradnjom priobalnog puta, početkom 20. veka od strane austrougarskih vlasti, kuća biva odsečena od mora, a takva situacija zadržala se i do današnjeg dana.

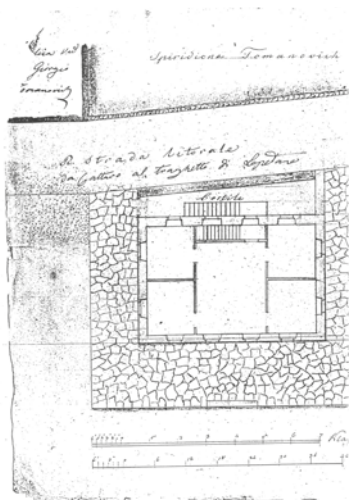
Osnova je pravougaonog oblika i ima unutrašnje dvorište sa zadnje strane, opasano visokim kamenim zidom i zasebnim ulazom.

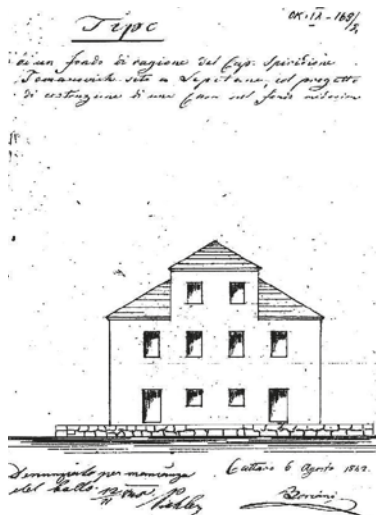
Slika 42. Dokument OK.IX-169/0 Odluka opštinskih vlasti o izdavanju građevinske dozvole Spiridonu Tomanoviću za izgradnju kuće

⁵ Državni arhiv Crne Gore, Kotor, Dokument OK IX – 169 / 0

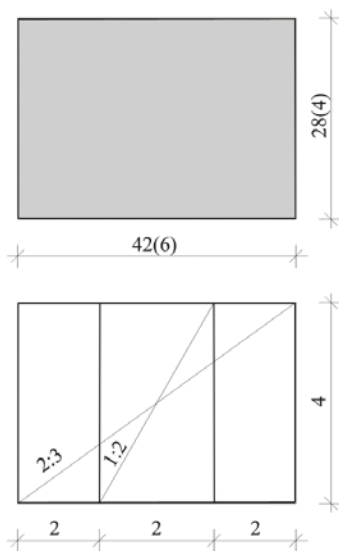
U arhitektonskom smislu, ovaj tip kuće je jedan od najboljih primera kuće pomorca kapetana iz 19. veka, kuće s prizemljem, spratom i korisnim potkrovljem. Ona je kao i sve kuće toga tipa zadržala osnovne funkcije raspoređene po vertikali.

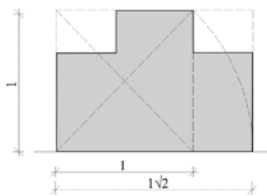
Slika 43. Dokument OK.IX-169/1
Osnova sprata sa linearnim razmernikom izraženim u mletackim i austrougarskim stopama

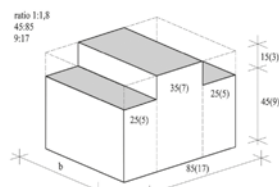
Slika 44. Dokument OK.IX-169/2
Originalni crtež kuće u Lepetanima-arch. Boriani-1842.

Slika 45. Pravougaona osnova je sa približnim odnosom strana 2:3

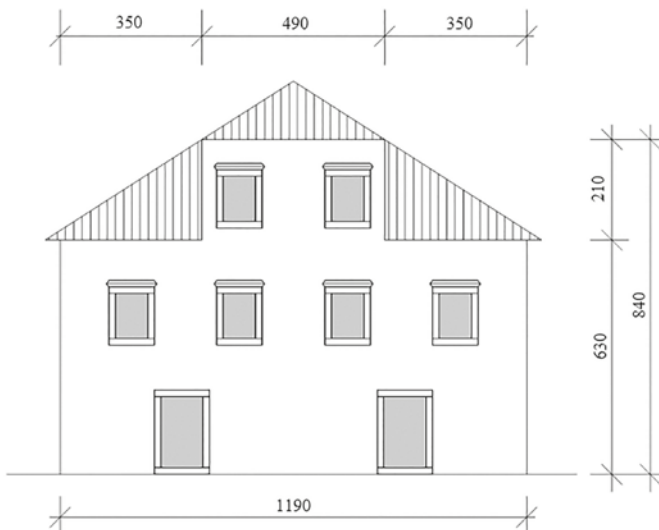

Slika 46. Zlatni pravougaonik dobijen je konstrukcijom kvadrata u visini vidionice. Odnos 12:17 je $1:\sqrt{2}$ sa relativnom greškom od 1/1000

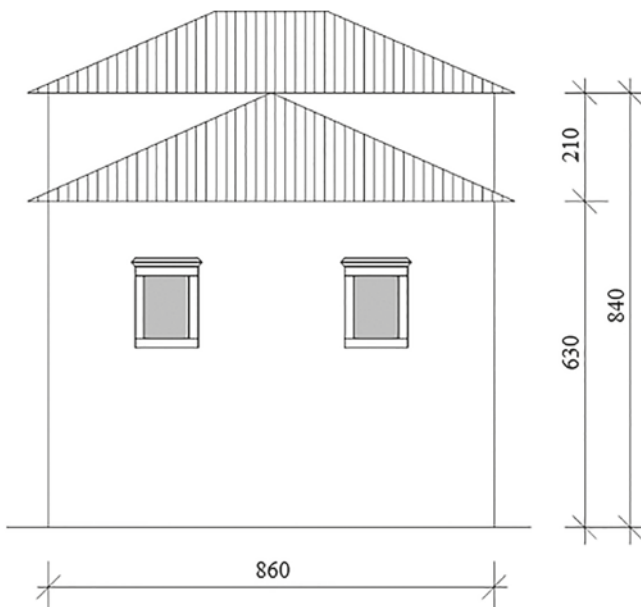

Slika 47. Izgleda da je ceo korpus zgrade sa potkrovljem upisan u paralelogram u odnosu 1:x:y

Osnova je pravougaonog oblika i ima unutrašnje dvorište sa zadnje strane, opasano visokim kamenim zidom i zasebnim ulazom. Može da se upiše u pravougaonik sa približnim odnosom strana 2:3. Definišu je 3 modularne jedinice u pravcu "Y" ose.

Slika 48. Širina bočne fasade u odnosu na visinu korpusa (u cm) je u približnom odnosu 1:1

Slika 49. Front fasade (dimenzije izražene u centimetrima)

U prizemlju ove kuće nalazile su se ekonomske prostorije (konobe). U njima se nije živelo, a imale su direktnu vezu sa morem i najviše su služile u tu svrhu (ostavljanje ribarskih mreža, alata, ponekad i manjih čamaca tokom zimskih meseci). Zbog dužine objekta od 13,2 m, osnova konobe deli se na dve jednake polovine debelim kamenim zidom. Veze između konobe i sprata na primeru ove kuće nije bilo.

Na sprat se ulazilo iz avlije pomoću spoljašnjih kamenih stepenica (skalinje). Postavljene su uz sam objekat sa zadnje (severo-istočne) strane kuće. Preko solara⁶ i dobro obezbeđenih ulaznih vrata ulazilo se u portik.⁷ Desno od ulaza nalazile su se ulazne stepenice koje su vodile u potkrovlje. Od ulaznog hola pravo sprat je organizovan po šemi palaca "la casa di un padron, quattro stanze un salon", kuća jednog gospodara, četiri sobe i jedan salon. Salon (šala)⁸ je svečana prostorija dok se u ostale četiri sobe živelo i spavalo. Posle Drugog svetskog rata, jedna od soba na ovom spratu pretvorena je u kuhinju sa trpezarijom.

Slika 50. Uzane stepenice vodile su do potkrovlja

Slika 51. U pokrovlju se nalazila kuhinja sa ognjištem i dimnjakom

Do potkrovlja dolazilo se iz centralnog stepenišnog hola na prvom spratu, uzanim stepenicama postavljenim uz zadnji zid kuće. Nevelik prostor vidionice⁹ bio je podeljen na dve prostorije, od kojih je prva bila kuhinja sa ognjištem i dimnjakom gde se pripremala hrana, a druga je služila kao trpezarija i bila je okrenuta ka jugozapadu sa svoja dva prozora na frontalnoj fasadi.

⁶ Solar- završni podest spoljašnjih kamenih stepenica koji veže dvorište sa spratom

⁷ Portik- mali predprostor na ulasku u kuću

⁸ Šala- centralno postavljen prostor za prijem gostiju prilikom porodičnih svečanosti (svadbi, krštenja, krsnih slava), ali je korišten i za svakodnevni život

⁹ Vidionica-dogradnja na fasadi, u ovom slučaju je sa četvorovodnim krovom

Slika 52. Izgled kuće pre i u početku obnove

Slika 53. Zbog izletanja frontalni zid sa vidionicom i visinom od 9 m morao je biti srušen.

Odvajanje spratova, grupacija i komunikacija svedoče nam o radikalnim promenama u gradnji i projektovanju objekata na ovom području u 19. veku u poređenju sa prethodnim periodom [7].

Zidovi su se radili od klesanih ili priklesanih kamenih blokova sa ispunom od sitnog kamena (sovrnja-lat. sauornam) [8]. Malterske spojnice generalno predstavljaju "slaba mesta" u zidu, pogotovo kada je za zidanje upotrebljen malter lošeg kvaliteta [9]. Tradicionalno graditeljstvo poznaje različite tipove krečnih maltera: sa dodatkom starih ulja, tucane opeke, zemlje "crvenice" (ital. terra rossa) itd. [10]. Iako je bilo pokušaja da se vidionica poveže sa ostatkom građevine, pomoću drvenih greda-zatega i železnih kotvi, tzv. "ključeva" (ital. capochiave), za vreme zemljotresa na mestu diskontinuiteta, odnosno suženja zidnog fasadnog platna, dolazi do koncentracije napona i pucanja po horizontalnoj spojnici pa čak i pada čitave vidionice [11].

Ovako organizovana kuća služila je za stanovanje sve do katastrofalnog zemljotresa koji je pogodio Crnogorsko primorje 1979. godine. Efektivno jedino što je ostalo od objekta bili su spoljašnji zidovi.

Od 2001-2003. godine uradjena je rekonstrukcija i revitalizacija celog objekta. Novoprojektovano stanje namenjeno je petočlanoj porodici i u potpunosti poštuje četvrtastu osnovu kuće (Prilog 2). Naročito je bio oštećen frontalni zid sa vidionicom i visinom od 9 m. Nova sanacija bazirana je na rekonstrukciji vitalnih nosivih elemenata. Kod statičkog proračuna vodilo se računa da se objekat nalazi u IX seizmičkoj zoni prema skali MCS. Svi novi konstruktivni elementi urađeni su sa unutrašnje strane i nisu vidljivi na fasadi.

Prilikom sanacije, u potpunosti je zadržan izvorni jednostavni izgled i sklad tradicionalnog graditeljstva. Spoljašnji izgled sačuvan je u potpunosti, dok je unutrašnji raspored prilagođen savremenom načinu života.

Slika 54. i 55. Izgled objekta posle rekonstrukcije i revitalizacije

Karakteristike kuće

KUĆA 3 (P+2Sp+Pk) - dr Lazar Tomanović

Projektantski najinteresantnija je kuća Lazara Tomanovića. Do današnjih dana ostala je u posedu porodice. Na zapadnoj je padini amfiteatra i u neposrednoj blizini mora. Formirana je na oštrim prelamanjima izohipsa terena, pa je tako njena kraća strana paralelna sa izohipsama terena. Zbog velike strmine terena samo je potkrovlje potpuno oslobođeno od dodira sa zemljom. Zadnji deo osnove kuće je zbog strmine sav ukopan, pa je zbog toga jedan njegov deo i nasipan zemljom.

U posljednjem velikom zemljotresu 1979. zapažene su manje pukotine u kamenim zidovima koje nisu ukazivale na neka veća oštećenja. Na zahtev Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru, izvršeno je utezanje objekta par godina kasnije. Prilikom sanacionih zahvata vodilo se računa da se konstrukcija objekta ne menja i da izgled kuće ostane autentičan.

Slika 56. i 57. Izgled kuće danas

Kuća ima četiri funkcionalna nivoa, i to: konobu, dva sprata i potkrovlje (Prilog 3). Nekoliko spoljašnjih stepenica, smeštenih uz bočni zid kuće, iz dvorišta vode na podest, gde je i glavni ulaz u kuću. Podest na vrhu stepeništa je proširen, tako da se formira jedna manja terasa popločana finim kamenim pločama, a okružena kamenim klupama za sedenje (pižuo).

Slika 58. Podest sa proširenjem ispred glavnog ulaza u kuću

Slika 59. Ulazna kapija obezbeđena je sistemom reza i brava

Slika 60. Spoljašnje stepenište nalazi se uz bočni zid kuće

Glavni ulaz u kuću je sa podesta spoljašnjeg stepeništa, koje je na nešto višoj koti nego ulaz u konobu. Taj prvi sprat čine tri prostorije i predsoblje. Od ulaza levo je biblioteka, a ostale dve prostorije su spavaće sobe. U predsoblju je i jednokrako ugaono stepenište koje vodi na drugi sprat.

Slika 61. Biblioteka je u kućama 19. veka bila retkost

Slika 62. Francuski prozor sa pogledom na selo i luku

Slika 63. Jednokrako ugaono stepenište vodi na prostor prvog sprata

Prostorna dispozicija i forma prostorija drugog sprata nije ista kao kod prvog. Na ovom spratu nalaze se četiri prostorije, i to: prijemna odaja (šala), spavaća roditeljska, i dve radne sobe. Do prijemne odaje dolazi se iz stepenišnog hola. Šala je i danas bogato opremljena stilskim nameštajem i slikama iz 19. i početka 20. veka.

Slika 64. Šala je dvokrilnim vratima povezana sa spavaćom sobom što je čini prolaznom

Slika 65. I danas je opremljena baroknim stilskim nameštajem i slikama iz 19. veka

Slika 66. Fotelja dimenzija 83/73/49 cm

Slika 67. Ogledalo sa stočićem zauzima centralno mesto u šali

Slika 68. Barokna kićenost na stolici više je nego prepoznatljiva

Ono što je interesantno napomenuti je da je spavaća soba dvokrilnim vratima direktno povezana sa šalom, pa je ona na neki način prolazna. Kako šala i spavaća soba zauzimaju kraću stranu osnove, dobijamo da ove dve prostorije imaju i severnu i južnu orijentaciju. Slobodna južna strana nije ograničena bliskim susedom i pruža dobar pogled na selo i luku.

Slika 69. Dečiji krevet iz 19. veka

Slika 70. Francuski krevet sa perjanim dušekom

U potkrovlju je kuhinja sa trpezarijom. Tokom 20. veka oprema kuhinje je pretrpela najveću promenu u enterijeru. Od autentične opreme ostalo je samo ognjište.

Fasada je kamena, nepravilnog sloga. Prozorski otvori uokvireni su pragovima korčulanskih kamenara. Sva spoljašnja i unutrašnja stolarija je drvena i autentična je. Interesantno je pomenuti francuski prozor na južnoj fasadi, sa ogradom od kovanog gvožđa, koji je, u vreme kada je napravljen, bio atipičan za ovo podneblje. Unutrašnja vrata su dvokrilna i dekorisana su geometrijskim i floralnim motivima.

Krov na obe kuće je dvovodan, prekriven ćeramidom starog tipa koja je vezana krečnim malterom.

Slika 71. Komodina (noćni ormarić)

Slika 72. Unutrašnja vrata dekorisana su floralnim motivima

Slika 73. U prostoru potkrovlja centralno mesto zauzimalo je ognjište

Zaključak

U ovom radu namera mi je bila da prikazanim objektima demonstriram lepotu i vrednost bokeške tradicionalne arhitekture.

Uprkos dvestogodišnjim neprilikama i zanemarivanjima, spomenici kulture, pa i ovde opisani, svakodnevno propadaju. Vreme razara krovove, kiše ispiraju temelje i fasade, od vlage trunu ikone i rezbarije. Kuće koje su iznedrile mnoštvo kapetana i školovanih ljudi (Andrija, Lazar, Vaso, Luka, Branko), kuće u kojoj su boravili Nikac od Rovina, kralj Nikola, Simo Milošević, Simo Matavulj i drugi, kuće koje i danas postoje i žive, zaslužuju da se o njima povede više brige.

Ovaj delić seoskog graditeljstva zaslužuje istu pažnju kao i stilska arhitektura gradova, kuće plemića i građana.

Lepota ovakvih objekata treba da se shvati i uvaži. Teško je reći da je proučavanje, snimanje i opisivanje ovog blaga način njenog spasavanja, ali i to je jedno od sredstava.

Rečnik

- avlija = dvorište
- bolanča = vaga-kantar
- kamastre (komoštre) (ital. camastro) = lanci nad ognjištem
- kanapa = tapacirani naslonjač
- kanalica = krovni pokrivač u obliku olučastog crepa
- komo = ormarić za posteljinu sa nekoliko fioka i mermernim postoljem
- komodina = noćni ormarić(kantunal)
- konoba = najniža prizemna etaža
- kočuli = sud za kuvanje
- kotali = krovni venac od kamenih ploča
- kredenca = komad nameštaja, ormar iz dva dela za čuvanje posuđa
- mandrač = mala luka za čamce, ograđeni deo mora ispred kuća
- napa = zvono za hvatanje dima, skupljač dima iznad ognjišta
- odrina = loza
- portela = omanji otvor na podu prvog sprata za silazak u konobu
- pilo = kamenica za ulje
- portik = mali hodnik
- počuo = bunar
- pižuo = kamena klupa za sedenje
- ponara = otvoren sanduk za odlaganje kuhinjskih artik
- ponta = istureni deo obale
- romijenča = bakarni sud za vodu
- solar = završni podest spoljašnjih kamenih stepeništa koji veže dvorište

sa spratom

- skaline = stepenice

- škancija (lok. škancija) = neka vrsta otvorene drvene stalaže sastavljene od više horizontalnih polica a služi za smeštaj stonog posuđa

- šala = salon

- škafa = kameno korito sa propusnom rupom za pranje posuda (kamena sudopera)

- šufit = malo potkrovlje

- škanj = drvena klupa oko ognjišta bez naslona

- tiradur = mesto za izvlačenje barke

- tremo = manji ormar sa ogledalom

- trinoge = niski tronožac od kovanog gvožđa na ognjištu

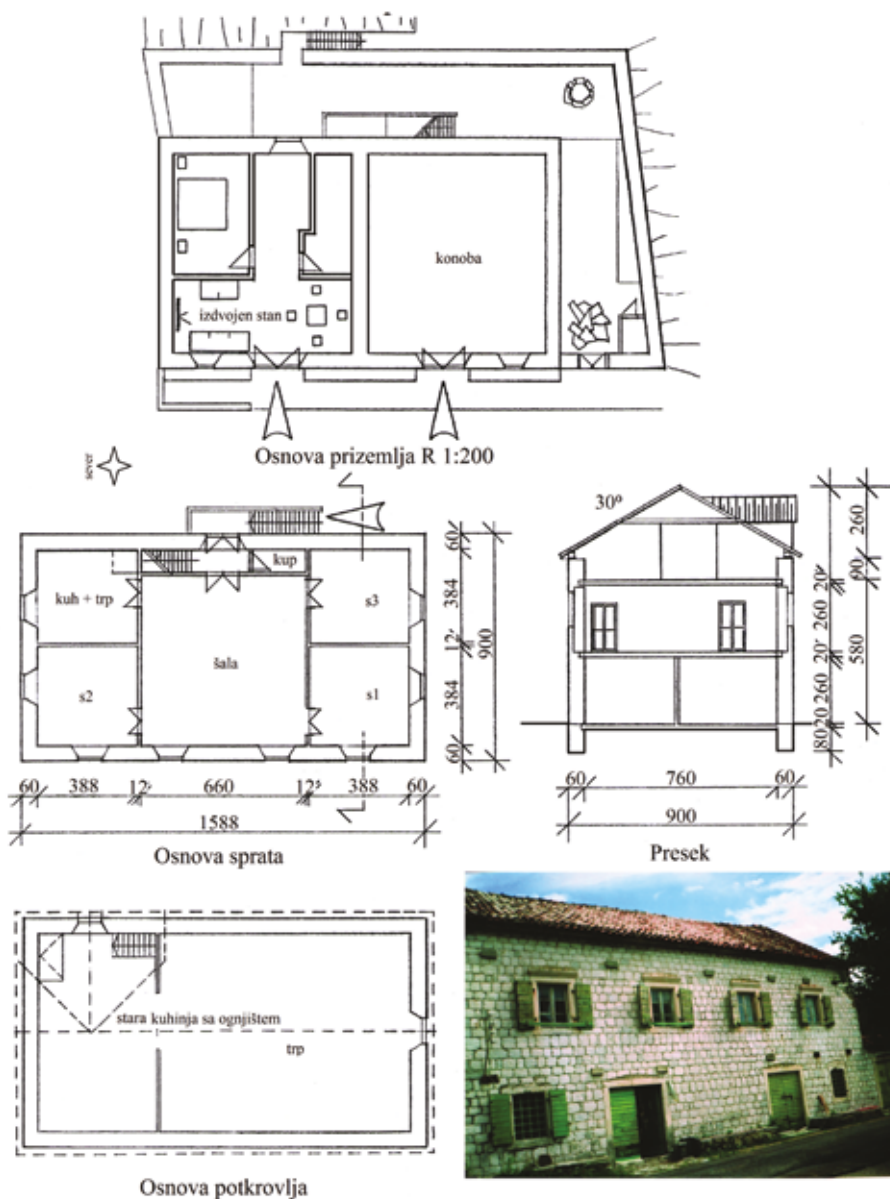
- vidionica = dogradnja na fasadi i krovu u obliku kalkana sa dvovodnim

krovom

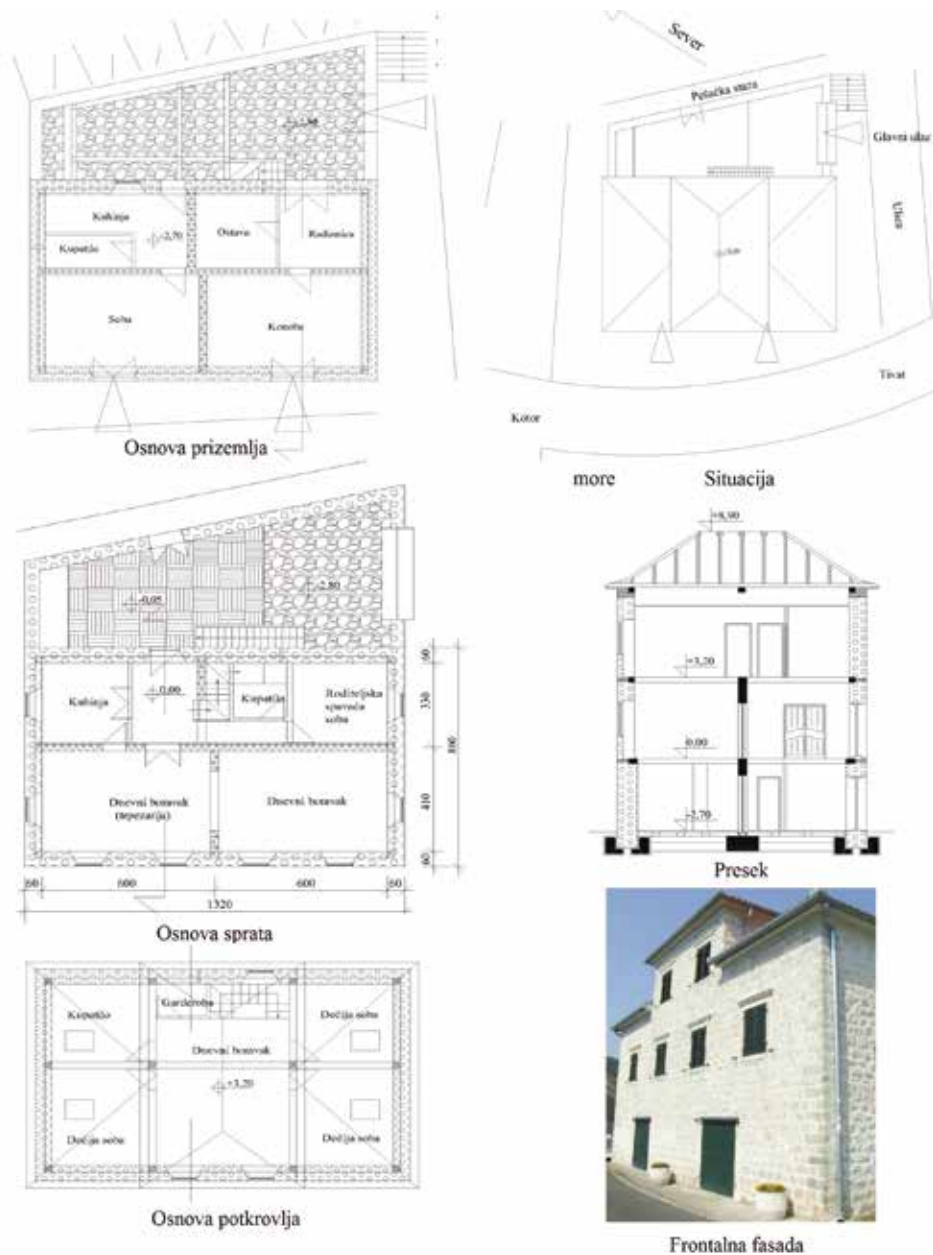
- žara = posuda od pečene gline sa dve ručke (ćup)

Literatura

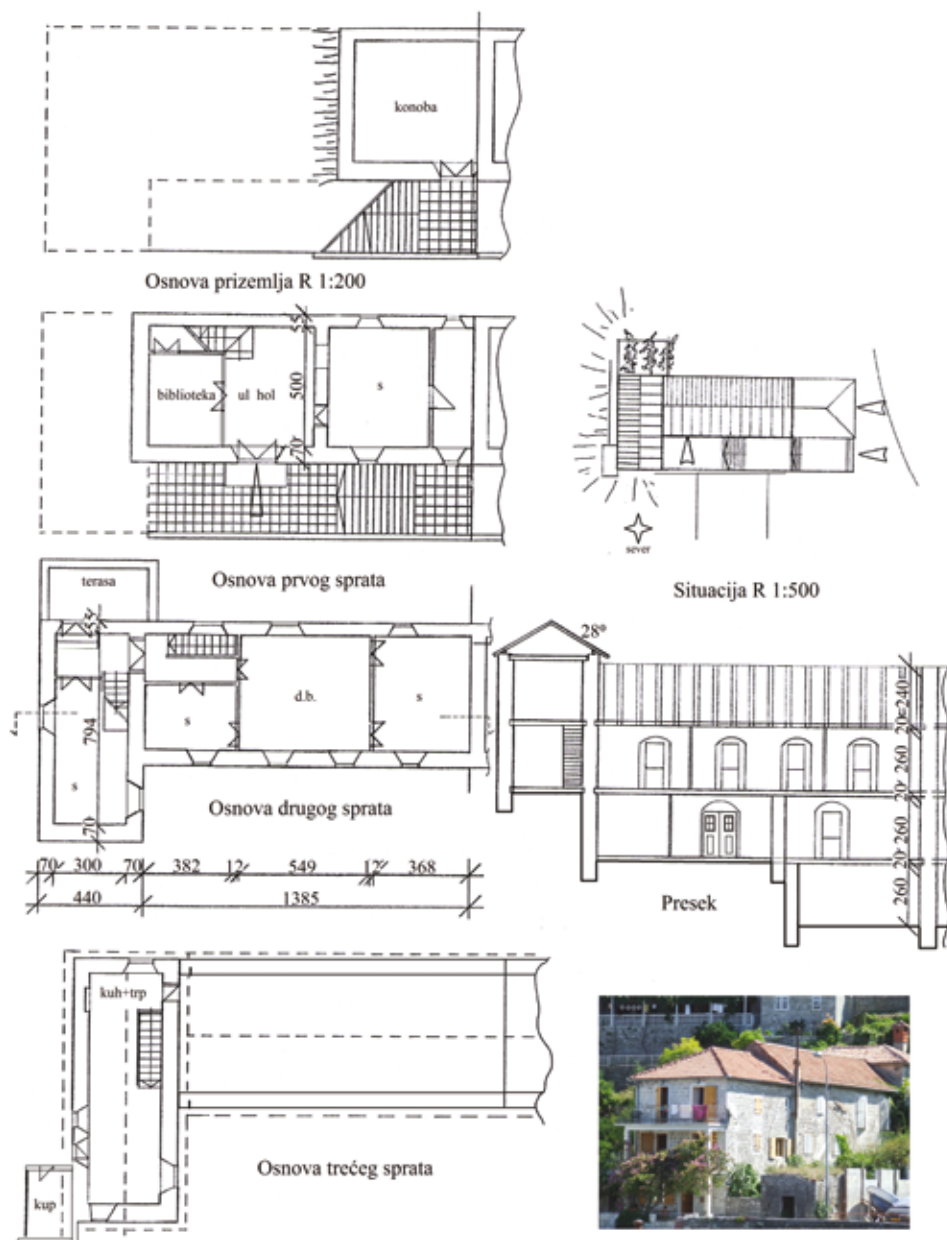
1. Maksim Zloković, Boka, zbornik...19, Herceg Novi, 1987, 305-317.
2. Mirjana Kovčin, Boka, zbornik...26, Herceg Novi, 2006, 357-382.
3. www.googlemaps.com
4. www.googleearth.com
5. Savo Nakićenović, Boka, Antropogeografska studija S.A.N., Beograd, 1913, 417-418.
6. Knjiga 9, Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2003, podaci po naseljima, Republički zavod za statistiku, Podgorica, septembar, 2005.
7. Milan Zloković, Građanska arhitektura u Boki Kotorskoj u doba Mletačke vlasti, Spomenik S.A.N., Beograd, 1953, 131-146.
8. Ilija Lalošević, Kostanjica - prirodno i kulturno nasleđe, Centralna narodna biblioteka Crne Gore, Cetinje, 2009, 25.
9. Vlastimir Radonjanin, Sanacija i ojačanje zidanih zgrada oštećenih usled dejstva zemljotresa, Izgradnja 5-6, Beograd, 2011, 267.
10. Vinko Đurović, O malterima na zgradama od 16. do 19. veka u Boki Kotorskoj, Zbornik zaštite spomenika kulture 6-7, 1955/56, 79-89.
11. Ilija Lalošević, Svojstva istorijskih zidanih konstrukcija u seizmičkim zonama (primjer Boke Kotorske), Izgradnja 11-12, Beograd, 2011, 702.

Prilog 1. Kuća kapetana Andrije Tomanovića iz 1826. godine - autentično stanje

Prilog 2. Kuća kapetana Špira Tomanovića iz 1842. godine - promjenjeno stanje

Prilog 3. Kuća dr Lazara Tomanovića - autentično stanje

Dušan TOMANOVIĆ

**FAMILY HOUSES TOMANOVIĆ FROM THE 19TH CENTURY
IN LEPETANI - BOKA KOTORSKA**

Summary

The objective of this research are three authentic houses dating from the 19th century in Lepetane, in which generations of my ancestors lived and died. Each generation had contributed to keep the house in a good condition for the succeeding generations.

Today, it is very rare to find the objects of traditional architecture in the bay of Kotor in its original shape. These houses, which are not in town but have all the attributes of the urban coastal house, do not apply any specific architectural rules.

These objects are important to be described due to the remains of the stylistic interior and rich furnishings.

The research took years of work, which involved a survey of historical documentation, architecture analysis, property design, construction, organization and stylistic features of the observed houses.

Key words: House of Tomanović family, residential architecture of Kotor, Peninsula Vrmac